

AYDINLANMA SİYASETİNİN SON KIRIM HANI ŞAHİN GİRAY'A TESİRİ

Mustafa Enes AKTÜRKOĞLU*
e-mail: mustafaenesakturkoglu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3118-8862>

Atıf/Citation: Aktürkoğlu, M. E. (2024). Aydınlanma siyasetinin son Kırım Hanı Şahin Giray'a tesiri. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 18, 243-262.
<https://doi.org/10.53112/tudear.1560889>

Öz

18. asırda Avrupa'da olgunlaşmaya başlayan Aydınlanma düşüncesi, siyaset alanına da tesir etmiştir. Avrupalı monarklar, Aydınlanma düşüncesinin tesiriyle devlet idaresini, maliyesini ve orduyu tanzim etmişlerdir. Rus İmparatoriçesi II. Katerina da bu düşünce çerçevesinde Rus menfaatleri doğrultusunda çevre ülkelerde hakimiyet kurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Kırım Hanlığı'nda hakimiyet kurmak için Devlet-i Aliyye ile mücadeleye girişmiştir. II. Katerina, Kaynarca Muahedesi ile Kırım Hanlığı'nı müstakil bir devlet haline getirmesi sonrasında, bölgede Rus hakimiyetini kurmaya çalışmıştır. Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını (serbesiyet) kazanması sonrasında Rus desteğiyle tahta oturan Şahin Giray, Aydınlanma düşüncesine uygun bir siyaset geliştirmeye girişmiştir. Merkezîyetçi bir siyaset belirleyen Şahin Giray, idareden maliyeye toplum kimliğinden düzenli ordu kurmaya kadar birçok alanda ıslahata girişmiş, modernleşme tarihi açısından bir ilki temsil etmiştir. Aydınlanmış bir monarka dönüşen Şahin Giray, kimi Tatar mirzalarının ve ulemasının muhalefetiyle karşılaşmıştır. Şahin Giray'ın Kırım'da, ulemanın vakıf topraklarını (emlakini) ele geçirmesi ve şer'i siyasetin (eğitimin) esaslarına (gayesine) yönelik değişme gitmesi, Osmanlı uleması ile Tatar uleması

*

Dr., Yalova Üniversitesi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir. **Ethical Statement:** It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Makale Türü: Araştırma Makalesi – **Article Types:** Research Article

Geliş Tarihi/Received: 03.10.2024– **Kabul Tarihi/Accepted:** 26.11.2024

arasındaki ilmiye bağınyı zayıflatmaya yönelik bir adımı atmasına neden olmuştur. Kırım Hanlığı ile şer'î bağınyı (yargısal bağı) korumaya çalışan Devlet-i Aliyye; Şahin Giray'ın merkezîyetçi siyasetinin Kırım'da Rus hakimiyetinin sağlanmasına yönelik adımlar olarak değerlendirmesine neden olmuştur. Nitekim Şahin Giray'ın merkezîyetçi siyaseti, Kırım'da şer'î ve örfî siyasi değerlerin birer birer yıkılmasıyla neticelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset düşüncesi, Aydınlanmış mutlakîyet, Kırım Hanlığı, II. Katerina, Şahin Giray.

INFLUENCE OF ENLIGHTENMENT POLITICS ON THE LAST CRIMEAN KHAN SAHIN GIRAY

Abstract

The Enlightenment thought, which began to mature in the 18th century Europe, also had an impact on the political realm. European monarchs, influenced by the Enlightenment, organized their state administration, finances, and military accordingly. Empress Catherine II of Russia also sought to establish dominance in the neighboring countries in line with this Enlightenment thought and in pursuit of Russian interests. In this context, she engaged in a struggle with the Ottoman State to gain control over the Crimean Khanate. Following the Treaty of Küçük Kaynarca, which made the Crimean Khanate an independent state, Catherine II attempted to assert Russian control in the region. Following the independence (serbesiyet) of the Crimean Khanate, Sahin Giray, who ascended to the throne with Russian support, attempted to develop a political strategy aligned with Enlightenment thought. Adopting a centralist policy, Şahin Giray undertook reforms in many areas, from administration to finance and from social identity to the establishment of a regular army, representing a pioneering moment in the history of modernization. As an "enlightened monarch," Sahin Giray faced opposition from certain Tatar nobles and religious scholars. His actions in Crimea, such as seizing the waqf (endowment) lands of the ulema and implementing changes to the fundamental principles (objectives) of Islamic law and education (sharī'a), led to steps that weakened the scholarly ties between the Ottoman ulema and the Tatar ulema. Ottoman State, which sought to maintain its judicial (sharia) ties with the Crimean Khanate, perceived Sahin Giray's centralist policies as steps toward securing Russian dominance in Crimea. Indeed, Sahin Giray's centralist policies resulted in the gradual dismantling of traditional sharia and customary political values in Crimea.

Keywords: Political thought, Enlightened absolutism, Crimean Khanate, Catherine II, Sahin Giray.

Giriş

17. asırda Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi, bilimsel çalışmalarda önemli bir kırılmaya neden olmuştur. Galileo Galilei'nin (1564-1642) güneş merkezli evren tasavvuru, Nikolas Kopernik'in (1473-1543) güneş merkezli kozmoloji fikri gözlem ve deneye dayalı bir kavrayış aracı olarak mekanik bir yöntem belirlemişlerdir. Ayrıca bu kırılma, Aristoteles'in (MÖ. 384-322) dünya merkezli evren anlayışı ve hiyerarşik bir kozmoloji düşüncesinin, ilahi dinlerin hiyerarşik ve gayeli kâinat tasavvurunun da sonu anlamına gelmiştir. Bu bağlamda doğal olguları (olayların) matematiksel, fiziksel bir deneye ve gözleme dayalı olarak anlamlandırma düşüncesi aynı zamanda beşerî ilimlerin, özellikle siyasetin de konusu olmaya başlayacaktır (Merriman, 2018, s. 329).

17. asırda Avrupalı kimi düşünürlerin âlemin olgusal düzenini deney ve gözlem yoluyla idrak edilebileceği kanaatinin oluşması, insan tabiatının da idrak edilebileceğini düşünmelerine neden olmuştur. Bu doğrultuda gözlemlerini insana ve ardından insanların bir araya gelmesi sonucunda oluşan toplulukların tabii (doğal) haline yöneltmişlerdir. Thomas Hobbes (1588-1679) insanın tabii durumunu; özgürlüklerin kısıtlama olmadan yaşandığı, arzu ve isteklerinin hiçbir engellemeye maruz kalmadığı bir hal olarak ifade eder. Fakat bu durumun insanın çöküşünü hazırlayan sınırsız şiddet ve çatışmayı da beraberinde getirdiğini ekler. Hobbes böylece insana mesuliyet ve özgürlük arasında bir sınır çizer. Böylece insanlar birbirleriyle sözleşme yaparak özgürlüklerinin bir kısmından feragat ederek, doğal yasa neticesinde içinde yaşadıkları devlete itaat etme sözü verirler. Dolayısıyla insanlar sözleşme yoluyla otoriteye bağlanarak, egemenin ruhsat verdiği ölçüde özgür olmaya razı olurlar. İnsanların göstermiş olduğu bu itaat, aynı zamanda siyasal bir mesuliyet alanına girmelerine neden olur (Hobbes, 2007, s. 159).

Thomas Hobbes'un bahsettiği tabii durumun insana sözleşme yoluyla getirdiği yükümlülükler, Aydınlanma filozofları tarafından etraflıca ele alındı. Mesela John Locke (1632-1704) tabii durumda her insanın tabiat yasası karşısında eşit olduğunu yaşama, özgürlük ve mülk edinme hakları temelinde anlaşabileceğini savunur (Locke, 2012, ss. 9-10). Bu durum Avrupa'nın geleneksel temelli feodal yapısına açıkça bir saldırı anlamına geldi. Böylece Aydınlanma filozofları gözleme dayalı toplumun yaşayışını neden-sonuç bağlamında açıklamaya giriştiler. Voltaire (1694-1778), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) ve Montesquieu (1689-1755) tabiat yasalarını belirlemeye çalışarak, toplumun adil ve muktedir bir şekilde idare edilmesi için öncelikle devrin mutlak hükümdarlarına siyasi anlamda yön vermeye çalışırlar (Rousseau, 2012, s. 15).

18. asra geldiğinde Avrupa hükümdarları egemenlikleri altındaki toplumları iyi bir şekilde idare edebilmek için Aydınlanma filozoflarının "tabii yasa" fikirlerinden beslenmeyi göz ardı etmediler. Aydınlanma düşünürlerine göre devletin başarısı halkına vereceği özgürlük, eşitlik ve bunun getireceği mutlulukla sağlanabilirdi. Dolayısıyla Avrupa'daki monarşiler idare ettikleri toplumlarda egemenliklerini pekiştirebilmek için bu fikri, siyasetlerinin bir

amacı -bazı zamanlarda da aracı- haline getirmekten çekinmediler. Örnek vermek gerekirse özgürlük gayesi ile toprak serfliği kaldırılınca, bireyin uyruk (vatandaşlık) haline getirilmesi vergi ve askerlik yükümlülüğünü ortaya çıkardı. Aynı durum eşitlik prensibi ile azınlıklara da kısmen uygulandı. Böylece mutlak monarşiler, egemenlikleri altındaki toplumlardan muazzam miktarda vergiler topladılar. Dolan hazinelerle kurdukları kitlesel ordularla, genişleme siyasetini tercih ettiler. Aydınlanmış monarşiler devlet idaresini kolaylaştırmak için ihtisaslaşma üzerinden bürokrasiyi geliştirerek devlet idaresinde merkezileşmeyi her anlamda kullanmaya başladılar. Böylece 18. asırda Avrupa'da aydınlanmış mutlakiyet siyaseti, modern devlet düşüncesine geçişte önemli bir dönemeci temsil etmiştir (Wiesner-Hanks, 2014, ss. 482-484).

1. Rus Çarıçesi II. Katerina'nın Aydınlanmış Monark Siyaseti

Aydınlanma düşüncesinin tabiat yasalarına uygun siyaset önerileri çok geçmeden Avrupa'nın önde gelen monarkları tarafından benimsendi. Toskana Büyük Dükü II. Leopold (1747-1792), Avusturya Arşidüsesi Maria Theresa (1740-1780), İsveç Kralı III. Gustav (1771-1792) ve Prusya Kralı Büyük II. Friedrich (1740-1786) önemli Aydınlanmacı monarklar arasında yer aldı. Çalışmamız açısından öncelikle üzerinde duracağımız kişi Rus İmparatoriçesi II. Katerina (1762-1796) olacaktır. Nitekim II. Katerina Aydınlanma düşüncesinin tesiri ile oluşturduğu siyaseti, çevre memleketlerin idari yapısına da etki edecektir (Davies, 2011, s. 700).

II. Katerina, kocası III. Petro'yu şaibeli bir darbeyle indirip tahta çıktıktan sonra, bütün Rus siyasetinin merkezi aktörü konumuna yükseltmişti. Böylece bu genç Alman prensesi Fransız Aydınlanma felsefesini ülkenin iç idaresinde ve dış politikada bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. II. Katerina, devlet idaresinde egemenliğini sağlamlaştırmak için Voltaire ile mektuplaşmalar gerçekleştirmiştir. Voltaire'in idari önerilerini, mutlakiyetçi siyasetini tesis etme gayesiyle takip etmiştir. Sınırlı yetkilerini genişletme adına "aydınlanmış monark" olma düşüncesi II. Katerina'nın tabiatına uygun bir durumdu (Walicki, 2009, s. 29). Böylece Fransız *Ansiklopedi* yazarlarıyla iletişim kurmuş ve onların amaçlarını gerçekleştirmeye söz vermiştir. Ardından *Ansiklopedi*'nin diğer ciltlerinin çıkarılmasında yaşanan maddi sıkıntıları gidermiştir. Bu durum II. Katerina'nın o zamanki Fransız monarşisi ile siyasi alanda yaşadığı çatışma bağlamında değerlendirilebilir (Walicki, 2009, ss. 30-31).

II. Katerina, "aydınlanmış monark" olarak şöhret kazanmak adına giriştiği çabanın önemli bir adımı olarak yasal değişikliklerde bulundu. Montesquieu'nun ve Beccaria'nın (1738-1794) tabiat hukuku düşüncesine uygun yasa kitapları oluşturmaya başladı. Bu yasama faaliyetleri eyalet yönetimlerinin merkezileşmesi, Ruslaştırma eğilimleri ve soyluluğun özgürlüğünün kabulü anlamına geldi. Soylular meclisinin sınırlanmış hakları ve eyalet idaresindeki özerklikleri kabul edildi. Fakat serflerin satılmalarını kısıtlayan eski hükümler kaldırıldı. II. Katerina *Soyluluk Beratı* (1785) ile hizmet soyluluğuna dayalı yeni bir sınıf

oluşturmayı da ihmal etmedi. Dolayısıyla II. Katerina soylulara birtakım özgürlükler vererek soyluların eyaletlerdeki nüfuzunu pekiştirirken, soylulara verdiği imtiyazları otokratik monarşinin tercihine bağlayarak hassas bir merkezileşme adımı atmıştır. II. Katerina anayasal ilişkiyi hizmet soyluluğu ile monark arasındaki sözleşmeden ibaret hale getirmişti (Davies, 2011, s. 701).

II. Katerina, Aydınlanma siyasetini dış politikada Rus çıkarlarına göre belirlemeyi ihmal etmemiştir. 18. asırda Rus yayılcılığının önünde iki büyük hedef bulunmaktadır; batıda Lehistan Krallığı, güneyde ise Devlet-i Aliyye'ye bağlı Kırım Hanlığı. II. Katerina, Lehistan Kralı III. August'un (1696-1763) ölümüyle birlikte Stanislaw Poniatowski'yi (1732-1798) destekleyerek Leh siyasetine müdahale etme imkanına kavuşmuştur. II. Katerina, Lehistan'da Katolik olmayanları (*Dissident*) Katolik olanlarla eşit hakka sahip olma imkanını kazandırmıştır. Böylece Lehistan topraklarındaki Ortodoksları himaye ederek iç savaşın çıkmasına neden oldu. Zayıflayan Lehistan Krallığı; Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından paylaşılarak egemenliğine son verildi (Kurat, 1997, s. 287). II. Katerina'nın araç olarak kullandığı Aydınlanma siyaseti, Lehistan'ın ilhak edilmesinde önemli bir vakiadır. Kırım Hanlığı için de aynı siyasetin takip edilmesi, çalışmamızın meselesini oluşturur. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, II. Katerina'nın Aydınlanma siyasetinin, Kırım Hanlığı'nda nasıl inkişaf ettiğini idrak etmek üzerinedir.

1.1. 1768-1774 Savaşı'nda II. Katerina'nın Kırım Siyasetine Tesiri

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında II. Katerina, Kırım Hanlığı'nın Devlet-i Aliyye ile olan siyasal bağıni koparmak adına Aydınlanma siyasetini uygulamaya çalıştı. II. Katerina, *serbesiyet* düşüncesi temelinde Tatar serbesiyet siyasetini geliştirdi. Kırım'ı işgale görevlendirilen General Dolgorukov tarihî geçmişe atıfla; Tatarların Cengiz Han'ın soyundan gelmelerinden mütevellit izzetli bir kavim olduğu, dolayısıyla Devlet-i Aliyye'nin köleliğe (tabiiiliği) varan idaresinden kurtulup, bağımsız hareket etmeleri gerektiğini belirtti (Fisher, 1970, s.42; Mustafa Nuri Paşa, 1980, s. 50). II. Katerina'nın serbesiyet söyleminin muhatabı kuşkusuz han ailesi ve Tatar mirzalarıydı. Fakat II. Katerina'nın kendini konumlandığı yer dikkat çekicidir. Kırım Hanlığı'nın geçmişinden gelen muzafferiyeti hatırlatılmış, böylesine bir hanlığın Devlet-i Aliyye'ye tâbi olmasına şaşkınlıkla bakılmıştır. Bu durum Rusya'nın, Kırım Hanlığı'nın müstakil bir devlet olarak siyaset dünyasına girmesinde aracı rolü üstlendiğini gösterir. II. Katerina'nın Kırım Hanlığı'nı bağımsız hale getirme siyasetinde, Aydınlanma düşüncesinin esaslarından faydalandığını görebiliriz.

General Dolgorukov'un serbesiyet önerisi, Şahin Giray (1745-1787) liderliğindeki bazı Kırım mirzaları tarafından kabul edildi. Hatta serbesiyet çağrısını kabul eden kimi mirzalar, ilerleyen Rus ordusuna katılarak işgale direnen Tatarların ikna edilmesine yardımcı oldu. 14 Haziran 1771'de General Dolgorukov, neredeyse boş kalan Orkapı'yı ele geçirip Kırım'ı işgale başladı (Fisher, 1970, sss. 42-43). II. Katerina'nın Aydınlanma siyaseti, sahada meyvelerini veriyordu. Kırım Hanlığı'nın müstakil bir devlet haline getirilme siyaseti, Kırım

mirzalarını ikiye böldü. Böylece savaş, Osmanlı-Rus savaşının dışında Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını isteyenlerle istemeyenler arasında bir çatışmaya da evrildi.

II. Katerina'nın, Kırım Hanlığı'na bağlı bazı Tatar ve Nogaylara ayrı ayrı bağımsızlık önererek Kırım'ın iç siyasetini hiziplere bölmeyi başarması önemli bir kırılmadır (Fisher, 1970, ss. 34-35).^{*} Nitekim bu bölünme, Tatar beyleri arasında Kırım Hanlığı'nın bütünlüğünün sağlanması adına "Kırım" kimliğinin oluşturulması fikrini ortaya çıkarmıştır. Bazı Tatar beyleri, toprağa dayalı askeri ve mali menfaatleri için Devlet-i Aliyye'den ayrı bir siyaset takip etmeyi düşünmüştür. Şahin Giray, Devlet-i Aliyye'ye karşı muhalif hizbin başına geçerek, Kırım'ın siyasi ikbalini II. Katerina'nın sarayında aramıştır. Şahin Giray, Kırım Hanlığı'nın toprak bütünlüğünün korunmasının Devlet-i Aliyye'den bağımsızlık elde edilmesiyle sağlanacağını tüm Tatar beylerine ifade etmiştir. Savaşçı Tatar beyleri ile Nogay beylerinin mali serbestliklerini, Hanlığın siyasi bağımsızlığa kavuşması siyaseti ile birleştirerek önemli bir siyasi aktör haline gelmiştir (Fisher, 1970, s. 40).

Rusya ise Kırım'ın işgali sırasında bölgede tutunabilmek için General Dolgorukov liderliğinde, Kırım'ın serbesiyetini pratik hayata geçirmeye çalıştı. General Dolgorukov, kendisine destek veren mirzaları toplayarak han seçmelerini, seçilen bu hanın tebaasının önünde Osmanlı tabiiyetine geri dönmeyi reddetmesini ve Rus İmparatorluğu ile dostane ilişkiler kurulacağını ilan etmesini istedi. Bu açıklamanın gerçekleşmesinden sonra Rusya'nın Han'a, Kalga ve Nureddin'e büyük miktarlarda maddi destek sağlanacağı belirtildi. Ayrıca buna ek olarak, Han'ın gelirlerinin artırılması için Kefe gibi Sultan'a ait olan şehirlerdeki vergi toplama hakkının devredileceği vaat edildi. Böylece Tatar mirzaları II. Sahib Giray'ı Han olarak seçtiler. Şahin Giray ise kalgay olarak vazife aldı (Fisher, 1970, s.45). Kırım'daki bu idari değişiklik, Kırım Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu tarafından bağımsızlığını fiili (de facto) olarak hayata geçirdi. II. Katerina'nın Kırım'da gerçekleştirmeye çalıştığı serbesiyet siyaseti, Devlet-i Aliyye ile yapacağı barış müzakerelerinde önemli bir koz oldu (Necati Efendi, h.1199/19b).^{*}

1.2. 1 Kasım 1772 Karasubazar Antlaşması

1772 yılı boyunca Şahin Giray, St. Petersburg ile Bahçesaray arasında gidip gelerek II. Katerina'nın siyaseti ile Kırım siyasetini birbiriyle uyumlu hale getirmeye uğraştı. General Dolgorukov liderliğindeki Rus Ordusu'nun Kırım'ı ele geçirmesi, Kırım'daki siyasi bölünmeyi muhalif hizbin lehine sonuçlandırdı. P.P. Şçerbinin'in de Kırım'da II. Sahib Giray

* II. Katerina, 1770 yılında Bender Kuşatması esnasında Yedisan Nogay beyi Can Mambet Mirza ile Nogayların Tatarlardan bağımsız olacağına dair anlaşmaya vardılar. Bu durum vergi toplayan Tatar mirzalarını, Devlet-i Aliyye'ye bağılıklarının sarsılmasına neden olmuştur.

* 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşlarında Kırım Seraskeri Silahdar İbrahim Paşa maiyetinde bulunan Necati Efendi, Kırım ve Nogay ahalisinin Devlet-i Aliyye'ye karşı itaatten uzaklaştıklarını ifade eder. Necati Efendi, Kırım ileri gelenlerinin de Rusları Kırım'a saldırıya teşvik etmelerinden ve Kırım Hanı Kaplan Giray'ın Ruslarla anlaşmıştıktan söz eder. Rusların Kırım'a istiklal vaatleri üzerine burada bulunan Osmanlı garnizonunun çok zor şartlar altında mücadele verdiğine değinir.

Han ve mirzalarla yaptığı görüşmeler sonucunda 1 Kasım 1772 tarihinde Karasubazar Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Rus İmparatorluğu ile yeni hanlık arasında ittifak ve dostluk kuruldu. Antlaşma iki egemen devlet arasında imzalanan bir mahiyet taşır (Akyol, 2019, s. 57).

Kırım Hanının, tüm Kırım topluluğu tarafından serbestçe seçileceği ve seçilen hanın tüm idari yetkiye sahip olduğu belirtildi. Hanın seçiminde Rusya ve Devlet-i Aliyye'nin müdahale etmemesi esasa bağlandı. Fakat her iki devletin de seçilen handan haberdar edilmesi istendi. Kırım Hanının otoritesi, yalnızca Kırım Yarımadasında sınırlı kalmayarak Nogay, Çerkes ve Kafkasya'daki Abhazlar da dahil edildi. Böylece Kırım Hanlığı'nın egemenlik sınırları belirlenmiş oldu. Rusya, Kırımlıları hiçbir savaşına katılım göstermelerini beklemeyeceğini taahhüt etti. II. Katerina, Kırım Hanlığı'nın varlığını devam ettirmesini gelecekteki varisleri adına söz verdi. Rusya, bu antlaşma neticesinde Devlet-i Aliyye'nin Kırım Hanlığı'na karşı hasmane eylem ihtimaline karşı Yenikale, Kerç ve Kılburun Kalelerinde garnizon bulduracaktı. Ayrıca tarafların esirleri karşılıklı serbest bırakılarak Ruslara Kırım'da ticari imtiyazlar verilecekti. Karasubazar Antlaşması 29 Ocak 1773'te St. Petersburg'ta II. Katerina tarafından imzalanarak kabul edildi (Fisher, 1970, ss. 50-51).

Karasubazar, II. Sahib Giray liderliğinde Kırım Hanlığı'nın Kırım Yarımadası ile Nogay bölgesi üzerindeki hâkimiyetiyle beraber bağımsızlığını, hem Devlet-i Aliyye'ye hem de Rus İmparatorluğu'na bildiren bir metin olmuştur. Özellikle Kırım Hanlığı'nın "*istiklâl-i kadim*"ine vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla Şahin Giray, 1772'de imzalanan antlaşmada bahsi geçen "*istiklâl-i kadim*" ifadesi ile II. Katerina ve Kırım siyasetini birbiriyle örtüştürmeyi başardığını göstermektedir. II. Sahib Giray, Devlet-i Aliyye'den teşrifat beklemeden ve talep etmeden Ruslarla bir antlaşma imzalayarak hanlığının tanınmasını da sağlayarak, Kırım Hanlığı'nı fiili olarak müstakil bir devlet haline getirmiştir (Akyol, 2019, s. 58). Geriye Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını Devlet-i Aliyye'ye kabul ettirmek kalmıştır.

1.3. Küçük Kaynarca Muahedesi ve Kırım Hanlığı'nın Serbesiyeti

21 Temmuz 1774 tarihinde Rus İmparatorluğu ile Devlet-i Aliyye arasındaki savaş sonlandıran Küçük Kaynarca Muahedesi imzalandı. Bu antlaşmayla 18. asırda Devlet-i Aliyye için en ağır toprak kayıpları yaşandı. Muahedenin en ağır yönü ise Kırım Hanlığı'nın bağımsız hale gelmesi nedeniyle Devlet-i Aliyye'nin Karadeniz üzerindeki siyasi ve ticari egemenliğinin inkırazdır. Muahedenin bir diğer ağır neticesi ise milleti ekseriyetle Müslüman olan Kırım Yarımadasının Devlet-i Aliyye'nin himayesinden çıkmasıdır. Dolayısıyla ahalisi Müslüman olan bir bölgenin kaybı, Devlet-i Aliyye'nin siyasi egemenliğinin temelini oluşturan Müslümanların koruyucusu iddiasına büyük bir darbe vurdu.

Kaynarca Muahedesi'nin, Kırım Hanlığı'nın istiklaline neden olan üçüncü maddesine odaklanırsak, serbesiyet düşüncesinin zeminini idrak edebiliriz. Kırım, Bucak, Kuban ve Yedisan bölgesi, Kırım Hanlığı'nın egemenlik alanları olarak belirlenip, serbest ve müstakil

bir devlet haline getirildi. Ayrıca Kırım Hanlığı'nın hiçbir yabancı devlete tâbi olunmayacağı deklare edildi. Tatar mirzalarının (*Tavâif-i Tatar*) tüm siyasi ve mali hakları korunup, Cengiz soyundan gelen kişiyi han seçme salahiyeti tanındı. Diğer taraftan bu seçme imtiyazı *atîk-i kânun* üzere hiçbir devletin dışarıdan müdahale edemeyeceği vurgulandı (Ahmet Cevdet Paşa, 2018, s. 313). *Atîk-i kânun*'a yapılan bu vurgu, Kırım Hanlığı'nın Devlet-i Aliyye'ye bağlı olmadığı devre işaret etmektedir. Böylece serbesiyet siyasetinin meşruiyeti, tarihsel bir zemin ile sağlanmıştır.

Kırım Hanlığı'nın siyasi anlamdaki serbestliği/bağımsızlığı, Tatar mirza sınıfı idaresinde ihya edilirken, meselenin dini meşruiyetinin zemini de belirlendi. Kırım Hanlığı, Allah'tan başka kimseye tâbi' olmama esası üzere, mezhepleri (Ehl-i Sünnet) ehl-i İslam'dan mütevellit; Osmanlı padişahının bütün Müslümanların imamı/halifesi mevkiinden şer'at-ı İslamiyye'nin (yargı hukuku) Kırım'da tatbikinde yetkili kılındı. Bu durum ilk defa Kırım Hanlığı'nda şer'î düşünceden beslenen siyaset ile yargının birbirinden ayrılması anlamına geldi. Dolayısıyla şer'î düşüncenin pratik siyaseti kuşatan iddiası inkıza uğrayıp, sadece toplum yaşayışını düzenleyen medeni hukuka indirgenmesi dikkat çekicidir. Şer'î hükümlerin pratik siyasetin bütününe tesir eden yönleri ise, Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını muhafaza edebilme lehine daraltıldı. Böylece Osmanlı padişahının yargı erkinin en tepesinde olmasından ileri gelen vazifesi gereği, Kırım Hanı'nı görevden alma yetkisi de elinden alındı (Ahmet Cevdet Paşa, 2018, s. 314).

Meseleyi Devlet-i Aliyye açısından değerlendirecek olursak; Osmanlı ricali, Kırım'da güçlü bir yargısal bağı (Tatar uleması) muhafaza etmeye çalıştı. Bu yargısal bağ, Kırım Hanının meşruiyetini sağladığı gibi, onun tatbik edebileceği siyasetin sınırlarını da belirleyebiliyordu. Dolayısıyla bu bağ ileriki zamanlarda ortaya çıkabilecek şer'î itirazlarda, Devlet-i Aliyye'nin bölgeye hilafet statüsü ile müdahale imkanını da veriyordu. Diğer bir önemli nokta ise Osmanlı ricalinin, II. Katerina siyasetine biçim veren tabii yasa fikrine karşı ortaya koyduğu maharetli reflektir. Yukarıda bahsedildiği gibi Aydınlanma düşüncesinin ürünü olan tabiat yasası toplumu niceliksel bir varlık anlayışıyla tanımlar. Dolayısıyla dinler, siyasetin gayesi değil bir nevi vasıtası konumundadır. Bu bağlamda II. Katerina'nın Kırım serbesiyetini istemesindeki fikri temel de burada yatar (Aktürkoğlu, 2022, s. 128). Siyasi açıdan çoğunluğu Müslüman bir memlekette Rus hakimiyeti ancak bu açıdan mümkün olabilir. Osmanlı ricalinin tabiat yasasına refleksi ise; Kırım toplumunun Müslüman olması hasebiyle dini bağlılıklarının halifeye ait olduğunu siyasi bir hak olarak sunmuş olmalarıdır. Böylece Osmanlı ricali, şer'î hukukun siyasal bir anlam taşıdığını, uluslararası antlaşmalara ekleyerek ilk defa kabul ettirir. Zaten bu durum Osmanlı ricalinin, hilafet müessesini siyasetin bir aracı görmesinden çok siyasetin gayesi konumundan baktığını gösterir.

2. Tatar Uleması'nın Serbesiyet Düşüncesine İtirazı ve IV. Devlet Giray

Osmanlı ricalinin beklediği yargısal itiraz, Kırım uleması tarafından seslendirilir. Kırım uleması, II. Katerina tarafından Kırım Hanlığı'na verilen serbesiyet teklifine daha 1771'de

Karasubazar Antlaşmaları görüşmelerinde karşı çıkmışlardı. Bu durum serbesiyet isteyen Tatar ve Nogay mirzaları ile ulema arasında siyasi bir ayrışmayı ortaya çıkarmıştı. 1774'te Küçük Kaynarca Muahedesinde Kırım'ın serbesiyetinin tasdik edilmesi, Kırım ulemasının İstanbul'a heyet göndererek eyleme geçmelerine neden olmuştu. Kırım'ın serbest bir devlet olmamasını şu şekilde İstanbul'a belirtmişlerdi; *"...Tevâif-i Tatarın devleteyn beyninde serbest kalmaları Moskov keferesinin matlubu iken tevâif-i mezkurenin serbest olmaları meşru olmadığından..."* (BOA, A.DVN.KRM, 1/19). Sultan I. Abdülhamid'e sunulan bu gibi arzlar ile, Kırım Hanlarının eskisi gibi Devlet-i Aliyye tarafından tayin edilmesini istediler. Reisülküttap İsmail Raif Efendi, Kaynarca Muahedesinin 3. maddesinde yer alan ehl-i İslam'a tabiyeti zemininde General Romyantsev'e (1725-1796) bir takrir yazmıştır. Vaziyete göre Kırım ulemasının bu talebinin nedenini Kırımlıların *"teba'iyet-i dîniyyeleri ta'ayyün etmek"* ve *"ta'addü-i halifeteyn kaziyisini ahâli-i kabâile işâ'at ve umûr-ı dîniyyelerine fesâd tatarrukunu beyân ile kavm-i mezkûru îkâz ve irşâd ve bu hutûb-ı lâzîmü'l ihtimâmı şer'e tatbik"* etmek olarak bildirmişti (BOA, A.DVN.KRM, 1/19). Rusya tarafından gelen cevapta Devlet-i Aliyye'nin Kırım'dan gelen bu talepleri gerçekleştirmesinin bir mahsurunun olmayacağı ifade edilmiştir (Akyol, 2019, ss. 66-67).^{*} Görüldüğü üzere Osmanlı ricali, şer'î hukukun icrasını, siyasi bir hak olarak talep ettirmiştir.

Kırım ahalisi, Kaynarca Muahedesinin 3. maddesinin imtiyaz verdiği imkân ile Sahib Giray'ı Han olarak belirledi. Birkaç ay sonra sabık Han IV. Devlet Giray'ın Kırım'a geçmesi sonrasında Kırım ahalisi zaten rahatsızlığı olan Sahib Giray'ı hanlıktan azletti. IV. Devlet Giray'ın han olarak seçilmesi sonrasında Kırım'daki sorunlar büsbütün arttı. Nitekim IV. Devlet Giray Kırım Hanlığı'nın serbesiyetinin, düzenin sağlanması için kaldırılmasını Devlet-i Aliyye'den talep etmiştir. Devlet-i Aliyye ise bu talebi şu şekilde reddetmiştir;

"...Tatar kavmi ve Kırım halkı mülâhaza-i fevâ'id-i amîme ile fî-bâdii'l-emr serbestiyete kâil ve devleteyn muhârebe üzere iken miyânelerinde nihânî te'âtî-i senedât ile alâ-zu'mihim def'-i gavâil etmişler idi. Giderek sûret-i serbestiyet mizâclarına muvafık ve me'mûl ve ümniyelerine mutâbık gelmeyüp feshini istid'â ve Devlet-i Aliyye'yi müceddeden envâ-i tekellüfât ve meşâkka mübtelâ edecekleri hüveydâ olduğundan..." (Ahmed Vâsif Efendi, 2014, s. 36).

Devlet-i Aliyye'nin Kırım'daki talebi reddetmesinde Rus İmparatorluğu'nun etkisi büyüktür. Fakat Osmanlı ricali vaziyeti yine II. Katerina'nın aydınlanma siyaseti zemininde ifade etti. Tatarların kendi mizaçlarında serbesiyet fikrinin bir tesir uyandırmadığını II. Katerina'ya hatırlattı. II. Katerina, Kırım'da yaşanan bu istikrarsızlığı çözüm üreten bir sıfat ile karıştı ve Kırım ahalisinin rıza göstermemesine rağmen, Kırım'a daha iyi hizmet edecek düşüncesiyle Şahin Giray'ı han olarak tahta oturttu (BOA, C..MTZ., 3-147, (H. 29.09.1191);

^{*} Osmanlı ricali, benimsemediği hâna rağmen şer'î hukukun sınırlarından çıkmadı. II. Sahib Giray'a nişân-ı hümayun hazırlayıp, mirza heyeti ile birlikte Kırım'a gönderdi.

Halim Giray, 2019, s. 172). Dolayısıyla II. Katerina, Rus menfaatlerini önceleyen otokrat bir siyaseti güttüğü açığa çıktı.

3. Şahin Giray'ın Aydınlanmış Monark Siyasetinin Tatbiki

Kırım Hanlığı içinde gelişen iç ihtilaf Rus İmparatorluğu ile Devlet-i Aliyye'yi sürekli karşı karşıya getirdi. Kırım'daki siyasetin açmaz hale geldiği bir dönemde IV. Devlet Giray'ın İstanbul'a gitmesi sonrasında, 21 Nisan 1777 yılında Rus hizbinin başı olan Şahin Giray, Kırım siyasetinin merkezine yerleşti (BOA, A.İDVNSNMH.d., 9.107, (H.18.08.1193), s. 11a). Şahin Giray'ın gençliğine dair çeşitli görüşler mevcuttur. Babasının vefatı sonrası annesiyle bir süre Selanik'te ikamet eden Şahin Giray'ın, Venedik'e gidip batılı tarzda eğitim aldığı, İtalyanca ve Grekçe öğrenip hayat tarzı anlamında Avrupalı alışkanlıklar edindiği yazılır. Hatta Şahin Giray, 1771'de St. Petersburg'a ziyaretinde II. Katerina'nın dikkatini bu vasıfları sayesinde çekmeyi başardığı belirtilir (BOA, AE.SABH.I., 9-859, (H. 10.07.1203); Akyol, 2019, s. 76; Giray, 2019, s. 173).*

Şahin Giray'ın takip edeceği merkezi siyasetin önünde idaresini sınırlayıcı, şer'î ve örfî teamüller durmaktadır. En büyük zorluklardan birisi ise Kırım Han'ın ordu toplayabilmek için Tatar mirzaları ile Nogay beylerinin rızasına bağlı kalmasıdır. Bu vaziyet, Kırım hanının merkezi otoritesini zayıflatan önemli bir siyasi istikrarsızlık nedenidir. Diğer taraftan Tatar mirzaları ile Kırım ulemasının desteğinin sağlanması için Devlet-i Aliyye'nin mali desteğine duyulan ihtiyaç, *Hanlığın* mali yönden de bağımlılığını gösterir. Şahin Giray, Kırım Hanlığı'nı müstakil bir devlet haline getirmek için, hanın merkezi otoritesini güçlendirilmeye yöneldi. Dolayısıyla, II. Katerina'nın Rusya'da iktidarını sağlamlaştıran *aydınlanmış monark* siyasetini benimseyerek, idarî, hukukî, malî ve askerî islahatlara girişti.

Şahin Giray öncelikle Hanlığın gücünü artırmak için, geleneksel olarak han olan kişinin varis tayin etme yükümlülüğünü öteledi veya kaçırdı. Nitekim Kırım'da yaşanan siyasi istikrarsızlık, Şahin Giray'ın otoritesini güçlendirmesi için uygun bir zaman da verdi. Ayrıca hanlığın tasdiklenmesinde hanın kalıtsal veraseti, Şahin Giray'ı Kırım siyasetinin tam merkezine oturtması açısından bir ilki temsil etti. Rumyantsev, II. Katerina'dan aldığı emir doğrultusunda Şahin Giray'ın, Kırım'da siyasi merkezleşmeyi sağlamasına izin vermesi dikkat çekicidir. II. Katerina, siyasi açıdan parçalı olan Kırım siyasi gücünün, Şahin Giray liderliğinde toparlanmasını istedi. Böylece Şahin Giray, merkezi otoritesini kurmak için Tatar mirzalarının gücünü kırmaya yöneldi. Hanlık divanını kendisini destekleyen Şirin ve Mansur beylerini mirza atayarak, idari yapıyı tümüyle ele geçirdi (Fisher, 1970, ss. 83-84; Akyol, 2019, s. 77).

* Halim Giray, Şahin Giray'ın gençliği ile ilgili çok kısa bilgi verir. Avrupa'da eğitim gördüğünden bahsetmez. Batılı alışkanlıklarını St. Petersburg'da ki sefahat zamanına hamleder.

Şahin Giray, kendisine miras kalan geleneksel taşra idaresini muhafaza etti. Eyaletleri *kaimakamlık** (kaymakamlık) olarak adlandırmayı tercih etti. Yönetimin merkezi Bahçesaray'daki eski kraliyet sarayından hoşlanmayan Şahin Giray, şehrin hemen kuzeyindeki bir dağın tepesinde, kolayca savunulabilecek bir mevkiye yeni bir saray inşa etti. Rus otokrasisini yansıtan St. Petersburg'daki *Tsarskoye Selo Sarayı*'ndan çok etkilenmişti. Böylece Şahin Giray yönetimini otokratik siyasetini müşahhaslaştıran Bahçesaray'daki yeni sarayda yürütmeyi düşündü (Fisher, 1970, s. 86).

3.1. Kimlik Siyaseti

Kaynarca Muahedesi'nden sonra Kırım'ın demografik yapısında önemli değişiklikler meydana geldi. 1775 yılında, Aleksey Orlov Ege Denizi'nde vuku bulan savaştan sonra Kırım'a dönüşünde, Devlet-i Aliyye'ye karşı donanmasına katılan çok sayıda Balkan gayrimüslimini beraberinde getirdi. II. Katerina bu gayrimüslimleri (çoğunlukla Rumlar) Kırım'daki yeni Rus kaleleri Kerç ve Yenikale'ye yerleştirdi. Ayrıca Rus kalelerine yerleşmeleri için geniş imtiyazlar verilen bu gayrimüslimler, Rus vatandaşı yapılarak hukuki bir himayeye kavuştular (Fisher, 1970, s. 90). II. Katerina, Kırım topraklarında demografik yapıyı yavaş yavaş kendi lehine değiştirmeye başladı (Yılmaz, 2009, ss. 237-268). Şahin Giray ise Kırım'da ikamet eden gayrimüslimlere veya Kırım'a yerleştiren Rumlara karşı tolerans siyasetini izledi. Gayrimüslimlere vergi eşitliğinin sağlanması mali açıdan Müslümanlarla eşit bir statüye yükselmelerine neden oldu. Ayrıca Şahin Giray gayrimüslimleri orduda vazife vermek suretiyle iktidarını destekleyecek taraftarlar toplamaya çalıştı. Hatta daha da ileriye giderek savaş esirlerini Rusya'ya tazminatsız teslim etmesi, ulemanın topraklarını müsadere etmesine rağmen manastır topraklarına el koymaması Rusya'nın desteğini kazanmaya yönelik adımlardı (Fisher, 1970, s. 89).

Şahin Giray'ın önündeki bir diğer mesele ise ulema müessesesinin tanzimidir. Devlet-i Aliyye ile sıkı bağları olan ulemanın otoritesini kırmak için kendi siyasetini destekleyen müftü ve kadıları vazifelendirdi. Şahin Giray, Kırım Hanlığı'nın müstakil bir devlet olarak hareket etmesi için merkezi siyasetinin önündeki şer'î engeli kaldırdı (Akyol, 2019, s.79). Şahin Giray'ın tatbik ettiği merkezi siyaset; örfi- şer'î siyaset ahenginin bozulmasının nedeni olarak görebilir. Şahin Giray, her ne kadar merkezi siyasetinin temelini örfi geleneklerle (Cengiz mirası) meşrulaştırmış olsa da gaye edindiği siyaset "aydınlanmış monark" düşüncesine daha uygun düşer. Dolayısıyla Şahin Giray'ın, kendi liderliğinde modern bir devletin temellerini atamaya çalıştığı söylenebilir. Nitekim müslim-gayrimüslim eşitliği üzerinden kurmaya çalıştığı Kırım kimliği, Şahin Giray'ın merkeziyetçi bir devlet kurma noktasında ne kadar cüretkâr hareket ettiğini gösterir.

* Osmanlı devrinde Kaimakam hükümdarın vekili konumundadır. Bey'e göre daha bağımlı ve aynı zamanda sınırlı bir vazifeyi temsil eder. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-u Türkî*, Çağrı Yayınları, s.1046. Şahin Giray, idarede kaimakam kelimesini tercih etmesi kendisine bağımlı bir bürokrasiyi oluşturmaya çalıştığına göstergelerindendir.

Şahin Giray'ın müslim-gayrimüslim eşitliği zemininden kurmaya çalıştığı toplum kimliği, kimi Tatar mirzaları ve Müslümanlar tarafından büyük bir infiale neden oldu. Bu doğrultuda Şahin Giray'ın siyasetine destek veren gayrimüslimlere saldırılar gerçekleşti (Çolak & Paşaoğlu, 2023, ss. 301-324). Şahin Giray'ın Kırım kimliği siyaseti, toplumu bütünleştirmede gibi daha da bölünmelere yol açtı. Böylece Kırım'da istikrarlı bir idare kurulamayacağı düşüncesi iyice pekişti.

3.2. Merkezi Maliye Siyaseti

Şahin Giray'ın, Kırım Hanlığı'nı müstakil bir devlete dönüştürmek için gaye edindiği merkezîyetçi siyasetinin en önemli ayaklarından birisi toprak ve vergi sistemini yeniden düzenlenmesi oldu. Toprak ıslahatına yönelik ilk girişimi ise, ulema sınıfının kontrolü altındaki vakıf topraklarına el koyarak, bunları işleyen köylülere vermek oldu. Kırım'da 1.400'den fazla cami olduğu ve her birinin masrafını karşılayacak araziler düşünüldüğünde ulemanın tasarrufunda olan arazilerin azımsanamayacak düzeyde olduğu görülür. Dolayısıyla Tatar ulemasının ve Müslüman nüfusun Şahin Giray'ın merkezîyetçi siyasetine şiddetli eleştirisinin nedeni anlaşılabilir. Şahin Giray gelir toplamak için daha önce Devlet-i Aliyye tarafından kontrol edilen Kefe, Sudak ve Mangup kadılıklarının topraklarını, Kefe Kaymaklığı'nı oluşturarak devlete tahsis etmiştir (Fisher, 1970, s. 88).

Şahin Giray'ın, arazileri onu işleyen köylülere tahsis etmesi sonrasında vergi sisteminde de önemli bir değişikliğe gitmiştir. Tüm Kırımlılara eşit olarak uygulanacak kademeli bir vergi düzeni koydu. Vergi düzeninde müslim-gayrimüslim eşitliğinin sağlanması, *Hanlığın* geleneksel şer'î esasları takip etmeyeceğinin en belirgin örneği olarak görülebilir. Dolayısıyla Şahin Giray, dini ve örfi değerlerden ayrı bir Kırım kimliği oluşturmaya çalıştı. Bu doğrultuda vergiyi bizzat kendisinin toplamayı düşünmesi, Tatar mirzalarının mali gücünü de kırmaya çalıştığını gösterir. Hatta kendisine muhalefet eden kimi Tatar mirzalarının topraklarını müsadere etmekten de çekinmedi (BOA, C..MTZ., 4-164, (H. 29.04.1234). Şahin Giray'ın geleneksel toplum yapısını değiştiren bu adımları, yarımada en çok gayrimüslimleri memnun etti. Hristiyanlar ve Karaimler yeni vergi düzenini (herkesin gelirin'e göre vergi usulü) sevinçle karşıladı (Akhiezer, 2023, ss. 656-676). Nitekim bu mali düzenin, gayrimüslimleri Müslümanlarla eşit bir statüye yerleştirmesi geleneksel toplum yapısını derinden sarstı.

Şahin Giray'ın yeni mali düzeni, Kırım Hanlığı'nda sivil bir bürokrasinin yeterince gelişmemesinden dolayı amacına uygun ilerlemedi. Şahin Giray, iltizam sistemini kullanarak bazı toprak gelirlerini Hristiyan tüccarlara sattı. Fakat bu durum Kırım maliyesini düzeltmeye yetmedi. Rusya'dan borç alınarak memur maaşları ödenmeye çalışıldı ve bazı gelirler teminat olarak gösterildi. Şahin Giray güçlü bir bürokrasi ve düzenli bir ordu kurmak için Rusya'ya mali yönden bağımlı olmaya başladı. Bu sebepten mevcut durumu düzeltmek ve egemenlik alanını genişletmek için Balta, Bucak ve Yedisan Nogaylarını vergiye tâbi tutmak istediye de Rusya karşı çıktı. Böylece Şahin Giray'ın Kırım'ı merkezi

bir devlete dönüştürme gayesi, takip ettiği *aydınlanmış monark* siyasetini istikrarsız bir söyleme dönüştürdü (BOA, AE., SABH.I., 10-881, (H. 10.07.1203); Fisher, 1970, s. 89).

3.3. Merkezi Ordu Siyaseti

Şahin Giray'ın tatbikine giriştiği ikinci büyük islahat, Kırım askeri kurumunun tamamen merkezileşmesiydi. "Beşliler" olarak isimlendirilen askerî islahatı yeni kuracağı ordunun bir nevi temelini oluşturdu. Bu ordu sadece Kırım Hanına yani kendisine bağlı düzenli bir ordu ve hassa alayı kurma niyetini de gösterir. Aslında hassa ordusu, Kırım'a yabancı bir konu değildi, Cengiz geleneklerinde de yer almaktaydı. Fakat Şahin Giray, eski dönemde ordusuna asker sağlamak için tamamen mirzaların iyi niyetine bağlıydı ve kendi kişisel muhafızları bile Osmanlı yeniçerilerinden oluşuyordu. Ayrıca bu yeniçerilerin komutanı Kefe'deki ordu ağasıydı. Emirleri Bahçesaray'dan değil İstanbul'dan alıyordu. Bu vaziyet Şahin Giray'ın tahttan indirilmesi için muhtemel bir tehdit oluşturabilirdi. Şahin Giray ilk olarak 1.000 nefer beşli ve 2.000 nefer sekban da dâhil olmak üzere 20.000 kişilik bir ordu kurmayı hedefledi (Akyol, 2019, s. 79).

Şahin Giray'ın otokratik bir idare kurabilmesi için, devletin Tatar mirzalarının kararlarına tâbi olmayan düzenli bir orduya ihtiyacı vardı. Bu gaye doğrultusunda 800 beyin yardımıyla birkaç bin Kırımlı genci askere çağırırdı. Ardından her beş evden bir genci askere kaydettirdi. Şahin Giray'ın bu çağırısının şaşırtıcı bir diğer yönü ise; düzenli birliklere Müslümanların yanında gayrimüslimleri de dahil etmesidir. Dolayısıyla kitlesel bir ordu kurmaya başlayan Şahin Giray, Kırım kimliği üzerinden geleneksel toplum anlayışından modern bir toplum anlayışına yönelişin önemli bir adımını attı (Şakul, 2014, ss. 655-662; Fisher, 1970, s. 87).*

3.4. Aynalıkavak Tenkihnamesi ve Kırım'ın İlhakı

Şahin Giray'ın Kırım Hanlığı'nda gerçekleştirmeye çalıştığı merkezîyetçilik çok geçmeden büyük bir isyana neden oldu. İsyana bazı Tatar mirzaları ve ulema da katılarak Şahin Giray'ı yenilgiye uğrattı. II. Katerina da, Şahin Giray'ı desteklemek ve isyanı bastırmasında yardımcı olmak için ordu gönderdi. Dolayısıyla Rus ordusunun Kırım'a girmesi de Devlet-i Aliyye'nin tepki göstermesine neden oldu. Yeni bir savaşın engellenmesi için Rus İmparatorluğu ile Devlet-i Aliyye arasında 21 Mart 1779'da Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalandı. Anlaşma, Kaynarca Muahedesi'ndeki muğlak maddelerin açıklığa kavuşturulması için yapıldı. II. Katerina, anlaşmada Şahin Giray'ın han olarak Devlet-i Aliyye tarafından tasdik edilmesini sağlarken, Osmanlı ricali ise Osmanlı padişahının Müslümanların halifesi sıfatına atfen Kırım Hanın şer'î kaideye itaatini teyit etti. Rus ordusunun üç ay içerisinde Kırım topraklarından ayrılması ise taraflarca tasdik edildi (Kuzucu, 2013, ss. 57-58).

* Şakul, Osmanlı ricalinin Şahin Giray'ın ordu islahatlarını şiddetle karşı çıkmasını sadece siyasi açıdan değerlendirir. Halbuki mesele hem siyasi hem de farklı ontolojik anlayışından doğan farklı siyaset düşüncesini takip etmesidir.

Şahin Giray, Aynalıkavak Antlaşması'ndan memnun olmadı. Çünkü anlaşma, Şahin Giray'ı Osmanlı padişahına dini açıdan tâbi bir konuma soktu. Bu durum Şahin Giray'a, Kırım Hanlığı'nda gerçekleştirmek istediği merkeziyetçi siyasetinin, şer'î meşruiyetini kaybetti. Diğer taraftan Bug ve Dinyeper nehirleri arasındaki arazilerin Devlet-i Aliyye'ye verilmesi, Şahin Giray'ın ihtiyacı olan nüfusun büyük bir kısmını yitirmesine neden oldu. Bu bölgelerde yaşayan Tatar, Abhaza ve Çerkeslerin Osmanlı himayesini kabul etmesi, Şahin Giray'ın kurmaya çalıştığı Kırım kimliğinin de iflası anlamına geldi. Ancak yine de elinde kalanlarla merkeziyetçi siyasetine kaldığı yerden devam etti. 1781 yılında bu sefer Yedisan ve Cambuluk Nogayları isyan bayrağını çekti. Bahadır Giray liderliğinde Kuban ve Taman Tatar ve Nogayları, Şahin Giray'ın kuvvetlerini yenerek Kefe ve Kırım'ı 1782 yılında zapt etti. Bahadır Giray'ın han seçilmesi Devlet-i Aliyye tarafından olumlu karşılanırken, II. Katerina buna şiddetle karşı çıktı. General Potemkin'i (1739-1791) görevlendirerek, Şahin Giray'ı desteklemesini emretti. General Potemkin ordusu ile birlikte 1783 yılında Kırım'ı, Kefe, Taman ve Kuban bölgesini büyük katliamlarla ele geçirdi. 21 Temmuz 1782'te Kırım ulema ve mirzalarını toplayan Potemkin, -Kırım Hanlığı'na serbesiyet verilen yerde- Karasubazar'da Rusya'nın Kırım'ı ilhakını ilan etti (Kuzucu, 2013, ss. 60-64). Şahin Giray'ın merkeziyetçi siyaseti, Rus menfaatlerine böylece feda edilmiş oldu. Şahin Giray, bir süre Rusya'da ikamet etse de ardından Osmanlı topraklarına iltica etti. Osmanlı ricali, Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesine neden olduğu için Şahin Giray'ı 1787'de Rodos'ta idam etmiştir (Emecen, 1984, ss. 315-346).

Sonuç

Şahin Giray, Kırım Hanlığı'nın müstakil bir devlet haline gelmesi için önemli adımlar atmıştır. İdari teşkilattan maliyeye, ordu islahatından kimlik siyasetine kadar çeşitli konularda değişikliğe gitmiştir. Kırım Hanlığı'nın dayandığı askeri aristokratik yapısını mutlak han liderliğinde bürokratik bir devlete dönüştürmeye çalışmıştır. Şahin Giray, her ne kadar bu gayesinde başarılı olamamışsa da, Aydınlanma düşüncesinin tesiriyle merkeziyetçi bir devletin ihyasına yönelik siyaseti, Müslüman dünyasında bir ilki temsil etmektedir. Eğer isyanlar hariç tutulursa Şahin Giray'ın Kırım Hanlığı'nı idare ettiği yıllar 1777 ile 1783 arasındaydı. Hanlık içinde giriştiği merkeziyetçi siyaseti düşünülürken, Nizam-ı Cedid Dönemi'nden bile öncedir. Dolayısıyla modernleşme tarihi açısından bakacak olursak Şahin Giray'ın islahatları önemlidir.

Şahin Giray'ın Kırım Hanlığı'nı müstakil bir devlet haline getirme siyasetini iki yönden ele almak gerekir. Birincisi Şahin Giray, Kırım Hanlığı'nı bağımsız bir devlete dönüştürmek için II. Katerina'nın siyaset düşüncesinden istifade etmiştir. II. Katerine Aydınlanma düşüncesini Rus siyasetine uygulayan Avrupa'nın önemli bir aydın monarkıydı. Dolayısıyla Şahin Giray, Aydınlanma düşüncesinin; özgürlük, mülkiyet, eşitlik ve uyruk (vatandaşlık) tekliflerini dikkate almıştır. Avrupa'da ki monarkların yaptığı gibi Şahin Giray da mutlak iktidarını sağlamak için bu önerileri Kırım Hanlığı'nda uygulamaya çalışmıştır. Fakat

geleneksel Kırım toplumunun dayandığı şer'î ve örfi siyaset anlayışı, Şahin Giray'ın gerçekleştirmek istediği islahatlara ontolojik bağlamda yabancıdır.

Şahin Giray'ın siyasetinin ikinci yönü ise, gaye edindiği aydınlanma düşüncesinin pratik tezahürleridir. Serbestlik gayesi doğrultusunda Devlet-i Aliyye ile bağlarını koparmıştır. Mülkiyet mevzusunda ise toprakları köylülere dağıtarak Tatar beylerinin ve ulemanın tepkisini çekmiştir. Eşitlik gayesi ile müslim-gayrimüslim eşitliğini sağlayarak şer'î ve örfi esaslara dayalı toplumun çökmesine neden olmuştur. Kırım kimliği üzerinden yeni bir kimlik şemsiyesi oluşturmaya çalışan Şahin Giray, Tatar ve Nogay isyanları ile asabî bir tepkiyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla Şahin Giray'ın Kırım Hanlığı'nı aydınlanmış monark siyaseti ile müstakil bir devlet haline getirme gayesi, Kırım'ın Ruslar tarafından ilhak edilmesiyle neticelenmiştir.

Kaynakça

- Ahmed Vâsıf Efendi, (2014). *Mehâsinü'l-âsâr ve hakâikü'l-ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*. (Haz., Mücteba İlgürel). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa, (2018). *Tarih-i Cevdet II*. (Haz. Şevki Nezih Aykut). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akhiezer, G. (2023). The Crimean Khan Şahin Giray (1777–1783): The first modernizer of the Islamic world and his image in imperial and minority perspectives. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 66(5-6), 656-676.
- Aktürkoğlu, M. E. (2022). *Nizam-ı Cedid'ten Tanzimat'a osmanlı zihniyet yapısının çözümlenmesi bağlamında batı'nın siyaset bilimi kavramlarının (özgürlük, eşitlik, vatan ve millet) dönüşümü*. [Doktora Tezi]. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyol, U. (2019). *Müstakil Kırım Hanlığı*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOA, A.{DVNSNMH.d., 9.107, (H.18.08.1193), s.11a.
- BOA, A.DVN.KRM, 1/19.
- BOA, AE., SABH.I., 10-881, (H. 10.07.1203).
- BOA, AE.SABH.I., 9-859, (H. 10.07.1203).
- BOA, C..MTZ., 3-147, (H. 29.09.1191).
- BOA, C..MTZ., 4-164, (H. 29.04.1234).
- Çolak, D. & Paşaoğlu, D. D. (2023). Şahin Giray dönemi'ndeki isyanlarda kendi anlatımlarıyla karaylar (1777-1783) 'Öfke dininceye dek tekrar saklanmalıyız. *Selçuk Türkiyat*, (58), 301-324.

- Davies, N. (2011). *Avrupa tarihi*. (Çev., Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Yayınları.
- Emecen, F. M. (1984). Son Kırım Hânı Şahin Giray'ın idamı mes'elesi ve buna dâir vesikalar. *Tarih Dergisi*, 34, 315-346.
- Fisher, A. W. (1970). *The Russian annexation of crimea 1772-1783*. Cambridge: Cambridge at the University Press.
- Giray H. (2019). *Gülbün-i Hânân*. (Haz., İbrahim Gültekin). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (Çev., Semih Lim) İstanbul: Kazım Taşkent Serisi Yapı Kredi Yayınları.
- Kurat, A. N. (1997). *Başlangıcından 1917'ye kadar Rusya tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuzucu, S. (2013). *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus savaşları*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Locke, J. (2012). *Yönetim üzerine ikinci inceleme*. (Çev., Fahri Bakırcı). Ankara: Ebabel Yayınları.
- Merriman, J. (2018). *Modern Avrupa tarihi*. (Çev., Şükrü Alpogut). İstanbul: Say Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa, (1980). *Netaci'ül-vukuat 1*. (Haz., Neşet Çağatay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Necati Efendi, (h.1199). *Kırım/Rusya sefâretnamesi*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, nr.831.
- Rousseau, J. J. (2012). *Toplum sözleşmesi*. (Çev., Vedat Günyol). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Şakul, K. (2014). Ottoman perceptions of the military reforms of Tipu Sultan and Şahin Giray. *New Trends in Ottoman Studies, Papers presented at the 20th CIÉPO Symposium, Rethymno*. 27, 655-662.
- Sami, Ş. (2010). *Kamus-u Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Walicki, A. (2009). *Rus düşünce tarihi*. (Çev., Alâeddin Şenel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wiesner-Hanks, M. E. (2014). *Erken modern dönemde Avrupa 1450-1789*. (Çev., Hamit Çalıışkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yılmaz, F. (Haziran 2009). On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Kırım'da gayrimüslimler. *Osmanlı Araştırmaları*, 33/33, 237-268.

Influence of Enlightenment Politics on the Last Crimean Khan Sahin Giray

Mustafa Enes Aktürkoğlu

Extended Abstract

Introduction

The Enlightenment thought that emerged in Europe in the 17th century caused a significant breakthrough in scientific studies. Galileo Galilei's (1564–1642) concept of a heliocentric universe and Nicolaus Copernicus's (1473–1543) idea of a sun-centered cosmology established a mechanical method as a tool for understanding, based on observation and experimentation. This shift also marked the end of Aristotle's (384–322 BCE) earth-centered universe and hierarchical cosmology, as well as the hierarchical and purpose-driven view of the universe upheld by divine religions. In this context, the idea of interpreting natural phenomena (events) based on mathematical and physical experimentation and observation also began to influence the humanities, especially political science (Merriman, 2018, p. 329).

In the 17th century, as some European thinkers began to believe that the empirical order of the universe could be comprehended through observation and experiment, they also came to think that human nature itself might be understood in the same way. With this in mind, they directed their observations toward human beings and then toward the natural state of communities that emerged from human interactions. Thomas Hobbes (1588–1679) describes the natural state of humans as one in which freedoms are exercised without restraint and desires are unrestricted. However, he adds that this condition brings with it boundless violence and conflict, leading to human ruin. In this way, Hobbes draws a boundary between responsibility and freedom. People thus enter into a social contract, agreeing to surrender some of their freedoms and to obey the state they live within as a consequence of natural law. Through this contract, they agree to be free only to the extent permitted by the sovereign's authority. This act of obedience also places individuals within a realm of political responsibility (Hobbes, 2007, p. 159).

The obligations imposed on humans by the social contract in Hobbes's concept of the natural state were extensively analyzed by Enlightenment philosophers. For example, John Locke (1632–1704) argued that, in the natural state, all individuals are equal under

natural law and can agree on fundamental rights to life, liberty, and property (Locke, 2012, pp. 9–10). This notion was a clear challenge to Europe’s traditional feudal structure. Thus, Enlightenment thinkers began to explain society’s way of life in a cause-and-effect framework based on observation. Voltaire (1694–1778), Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), and Montesquieu (1689–1755) sought to identify the laws of nature and aimed to guide the political direction of absolute rulers of their time, with a view to fostering just and effective governance in society (Rousseau, 2012, p. 15).

By the 18th century, European rulers did not overlook the benefits of drawing on Enlightenment philosophers’ ideas of “natural law” to better govern their societies. According to Enlightenment thinkers, a state’s success depended on the freedom, equality, and resulting happiness it provided to its people. Therefore, European monarchies were not reluctant to adopt these principles as either a goal or, at times, a tool in their policies to strengthen their sovereignty over their societies. For instance, when serfdom was abolished under the banner of freedom, transforming individuals into subjects (citizens) led to tax and military obligations. This principle of equality was also partially applied to minorities. Thus, absolute monarchies were able to collect substantial taxes from their populations. With treasuries filled, they established massive armies to pursue expansionist policies. Enlightened monarchs, in efforts to simplify state administration, promoted specialization, developing bureaucracies to achieve centralization in governance in all respects. Thus, enlightened absolutist politics in 18th-century Europe marked a significant turning point in the transition to the concept of the modern state (Wiesner-Hanks, 2014, pp. 482-484).

Method

The political proposals aligned with the natural laws of Enlightenment thought were soon adopted by leading European monarchs. Grand Duke Leopold II of Tuscany (1747-1792), Archduchess Maria Theresa of Austria (1740-1780), King Gustav III of Sweden (1771-1792), and King Frederick II the Great of Prussia (1740-1786) were among the notable Enlightenment monarchs. For the purposes of our study, our primary focus will be on Russian Empress Catherine II (1762-1796). Indeed, under the influence of Enlightenment ideas, Catherine II developed policies that would also impact the administrative structures of neighboring countries (Davies, 2011, p. 700).

After seizing the throne by allegedly overthrowing her husband, Peter III, through a questionable coup, Catherine II became the central figure in all Russian politics. This young German princess thus began to use French Enlightenment philosophy as a tool in the country’s domestic administration and foreign policy. To consolidate her sovereignty in state administration, Catherine corresponded with Voltaire, following his administrative suggestions to reinforce her absolutist policies. The notion of being an “enlightened monarch” was a fitting strategy for Catherine, who sought to expand her limited authority.

She also established contacts with the writers of the French Encyclopedia, pledging to support their goals. She subsequently alleviated the financial difficulties encountered in publishing the additional volumes of the Encyclopedia. This stance can be interpreted in the context of the political conflict Catherine experienced with the French monarchy at the time (Walicki, 2009, pp. 29-31).

Catherine II did not neglect to tailor Enlightenment politics to Russian interests in foreign policy. In the 18th century, Russian expansionism had two major targets: the Kingdom of Poland in the west and the Crimean Khanate, a vassal state of the Ottoman State, in the south. With the death of King Augustus III of Poland (1696–1763), Catherine gained the opportunity to intervene in Polish politics by supporting Stanislaw Poniatowski (1732–1798). She granted non-Catholics (Dissidents) in Poland equal rights with Catholics, thus safeguarding Orthodox communities in Polish territories and inciting a civil war. The weakened Kingdom of Poland was subsequently divided and annexed by Russia, Prussia, and Austria. Catherine's use of Enlightenment politics as a tool was instrumental in the annexation of Poland (Kurat, 1997, p. 287). Following a similar strategy for the Crimean Khanate is the subject of this study. Therefore, this study aims to understand how Catherine II's Enlightenment policies unfolded in the Crimean Khanate.

Results

Sahin Giray took significant steps toward establishing the Crimean Khanate as an independent state. He implemented reforms across various fields, including administrative organization, finance, military reforms, and identity politics. His aim was to transform the military-aristocratic structure that underpinned the Crimean Khanate into a bureaucratic state under the absolute leadership of the khan. Although he did not fully succeed in this endeavor, his policy to revive a centralized state influenced by Enlightenment thought represents a first in the Muslim world. Excluding periods of rebellion, Sahin Giray governed the Crimean Khanate from 1777 to 1783. Considering his centralizing policies within the khanate, this precedes even the Nizam-ı Cedid period. Thus, from a modernization history perspective, Sahin Giray's reforms hold significance.

Sahin Giray's policy of establishing the Crimean Khanate as an independent state should be considered from two perspectives. Firstly, Sahin Giray sought to transform the Crimean Khanate into an independent state by drawing on Catherine II's political thought. Catherine II was a significant enlightened monarch in Europe, who applied Enlightenment ideas to Russian politics. Thus, Sahin Giray took into account Enlightenment concepts of freedom, property, equality, and citizenship. Like the European monarchs, Sahin Giray attempted to implement these ideas within the Crimean Khanate to consolidate his absolute authority. However, the traditional Crimean society's adherence to sharia-based and customary political principles was ontologically foreign to the reforms that Sahin Giray aimed to introduce.

The second aspect of Sahin Giray's politics was the practical manifestation of his Enlightenment thought. In line with the goal of freedom, he severed his ties with the state. On the issue of property, he distributed land to the peasants, drawing the reaction of the Tatar beys and the ulema. On the issue of equality, he ensured the equality of Muslims and non-Muslims and caused the collapse of the society based on Sharia and customary principles. Sahin Giray, who tried to create a new umbrella of identity through the Crimean identity, was met with an irritated reaction with the Tatar and Nogai rebellions. As a result, Sahin Giray's aim of turning the Crimean Khanate into an independent state with an enlightened monarchical policy led to the annexation of Crimea by the Russians.

Discussion and Conclusion

The internal strife that developed within the Crimean Khanate brought the Russian Empire and the Ottoman State into constant confrontation. After Devlet Giray IV went to Istanbul at a time of political deadlock in Crimea, Sahin Giray, the head of the Russian faction, became the centre of Crimean politics on 21 April 1777 (BOA, A.{DVNSNMH.d., 9.107, (H.18.08.1193), p. 11). There are different opinions about Sahin Giray's youth. After the death of his father, Sahin Giray lived for a while with his mother in Thessaloniki, and it is written that he went to Venice and received a Western education, learning Italian and Greek and acquiring European habits of life. It is even said that during his visit to St. Petersburg in 1771, thanks to these qualities, Sahin Giray managed to attract the attention of Catherine II (BOA, AE.SABH.I., 9-859, (H. 10.07.1203); Akyol, 2019, p. 76; Giray, 2019, p. 173).

Sahin Giray's centralised policy was hampered by the sharia and customary laws that limited his administration. One of the greatest difficulties was that the Crimean Khan needed the consent of the Tatar mirzas and nogai beys to raise an army. This was a major source of political instability that weakened the central authority of the Crimean Khan. On the other hand, the need for financial support from the state to ensure the support of the Tatar mirzas and Crimean ulema indicates the financial dependence of the khanate. In order to transform the Crimean Khanate into an independent state, Sahin Giray sought to strengthen the central authority of the Khan. He adopted the enlightened monarchist policies of Catherine II, who had consolidated her power in Russia, and introduced administrative, legal, financial and military reforms.